

10. *Falkova I.M.* Kontseptualna kharakterystyka H.S. Kostiukom zdibnosti u paradyhmi tvorchoho rozvytku osobystosti / Aktualni problemy psykholohii osobystosti ta mizhosobystisnykh vzaiemyn, 23 kvitnia 2019 r. : Materialy KhI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Kam'ianets-Podilskyi : PP «Medobory-2006». 2019. S. 27–29.
11. *Yavorska-Vietrova I.V.* Stavlennia uchniv do navchannia u systemi stavlennia sub'iekta diialnosti : pohliady H.S. Kostiuka. Materialy lonhitudnoi naukovo-praktychnoi sesii, prysviachenoї 120-richchiu z dnia narodzhennia H.S. Kostiuka (sichen – hruden 2019 r., m. Kyiv). Kyiv : Instytut psykholohii imeni H.S. Kostiuka, 2019. S. 98–100.

Musiaka N. I. H. S. Kostiuk's theory of a child mental development and the problem of personality determination. The article presents the results of the contemporary Ukrainian psychology founder H. S. Kostiuk creative heritage study. It is founded that the creation of the “theory of child mental development” and its systematic development, the scientist puts as his scientific task. For the first time, the analysis of the structure created by H. S. Kostiuk theory of a child mental development, including, identified by the scientist himself, twelve spectra – “issues of consideration” is presented. It is stated that the core scientist considers the determinant spectrum, since “the mental development of a child is a conditioned process”, and “the question of the conditions of a child mental development is the initial question of the theory of this process”. It is ascertained that the theory of a child mental development is a key theoretical and methodological basis for understanding the essence of personality determination. The ideas of H. S. Kostiuk on the problem of personality determination are revealed. It is mentioned that the scientist has opened a new perspective of his theory of a child mental development – the problem of personality determination, the effectiveness of its formation and the course as internal potentials of personal growth and self-development. At the same time H. S. Kostiuk distinguishes another perspective of the problem – efficiency / inefficiency of personality growth and draws attention to the imbalance in the paradigm of “development opportunities – actual realization”. It is concluded that in the creative work of the scientist, a pivotal place is occupied by the systematic development of a child mental development problem.

Keywords: determination, personality determination, personality, child, development, child mental development.

Отримано 09.10.2019

УДК 159.9

Ольховецький Сергій Миколайович

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ДИТЯЧИХ СТРАХІВ

Ольховецький С. М. Психологічні чинники дитячих страхів. В статті розглядаються психологічні чинники дитячих страхів, а саме: *соціокультурні та психологічні передумови виникнення страху*. В статті розглядаються досить детально такі страхи, як: сімейна обумовленість страхів; загроза для життя; страх перед майбутнім страх перед навчанням, іспитами; страх самотності; групова ізоляція; обмеження інформації; монотонність; зміна сприймання просторової структури; порушення ритму сну та активності; нічні страхи; страх перед реальністю; розлучення батьків; реальні небезпеки. Це основні страхи, які супроводжують підростаючу особистість.

Ключові слова: страх, дитячі страхи, психологічні чинники, природа страхів, еволюція дитячих страхів, дитина, біологічні передумови, природа страхів.

Ольховецкий С. Н. Психологические причины детских страхов. В статье рассматриваются психологические причины детских страхов, а именно: *социокультурные и психологические предпосылки возникновения страха*. В статье рассматриваются довольно детально такие страхи, как: семейная обусловленность страхов; угроза для жизни, страх перед будущим перед учением, экзаменами; страх одиночества; групповая изоляция; ограничение информации; монотонность; изменение восприятия пространственной структуры; нарушение ритма сна и активности; ночные страхи; страх перед реальностью; развод родителей; реальные опасности.

Ключевые слова: страх, детские страхи, психологические причины, природа страхов, эволюция детских страхов, ребенок, биологические предпосылки, природа страхов.

Вступ. Страх, як тінь, переслідував людину ще з давніх давен. Її страх мав інстинктивну природу і виникав у ситуації безпосередньої небезпеки для життя. Страх – невід’ємна ланка в еволюції людського роду, так як завжди попереджував надто небезпечні для життя дії. У людини інстинкт страху є одним із стародавніх. Тому ми в своїй публікації зясуємо психологічні чинники дитячих страхів.

Вихідні передумови. У психологічній літературі виділяють такі основні передумови виникнення страхів: біологічні, соціокультурні та психологічні (О. Кабанес, Л. Насе, З. Фрейд, А. І. Захаров, Г. М. Бреслав, О. С. Матвійчук, А. С. Співаковська, В. І. Додонов, Г. С. Абрамова, Л. П. Грімак, Р. С. Немов, І. С. Кон, О. Кондаш, В. В. Поспеев, Ф. Ріман, Н. Д. Левітов, К. Леонгард).

Формулювання цілей. Завдання статті полягає у виділенні основних передумов страхів та часткове їх розкриття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Страх, як тінь, переслідував людину ще з давніх давен. Був він і у первісної людини, що постійно очікувала небезпеки. Її страх мав інстинктивну природу і виникав у ситуації безпосередньої небезпеки для життя. Страх – невід’ємна ланка в еволюції людського роду, так як завжди попереджував надто небезпечні для життя дії. У людини інстинкт страху є одним із стародавніх. Порівнюючи з тваринами, людська істота у дитинстві найбільш беспорядна, їй потребується максимальний час для виживання, і її генетична програма може бути розкрита тільки при певних соціальних умовах. Але це не означає, що у немовлят відсутні інстинктивно-захисні форми реагування. Навпаки, в остаточному вигляді вони можливі саме в найближчі дні і тижні після народження, як, наприклад, захисна поведінка 10-денних немовлят при наближенні великого предмета. Вони широко розкривають очі, відкидають голову і відкидають руки. Рефлекторно-захисною функцією є також чіпляння новонародженого за матір при перших купаннях. При різких звуках, яскравому світлі немовля здригається, часто моргає або прижмурюється і простягає руки. Перший крик дитини після народження є також рефлекторною відповіддю на раптову зміну звичних для неї внутрішніх умов існування дослідив О. Кабанес [1].

Фізіологи та психіатри (І. П. Павлов, П. В. Сімонов, З. Фрейд, Ю. Л. Ханін) виявили, що немовлята лякаються різких звуків, падінь, що потрібно враховувати з перших днів життя дитини. У дорослих шум дуже помі-

тно посилює почуття страху (завивання бурі, вітру – те, що головним чином викликає почуття тривоги). Собака, що кидається на нас, особливо страшний із-за шуму, який він створює. Почуття страху, що викликається дивними людьми, тваринами, які наближаються до нас, цілком інстинктивне і передує всілякому досвіду. Деякі плазуни, особливо змії та павуки викликають страх, який важко подолати. Неможливо точно визначити, якою мірою страх саме до цих тварин інстинктивний і в якою мірою відобразився в нас під впливом почутих про них розповідей. Самотність у дитинстві є одним з головних джерел страху. Як цей вид страху, так і страх перед чорними предметами, темними місцями, ямами і т.п., страх бути “загубленим” пояснюють впливом досвіду, що перейшов до нас від наших пращурів. Діти, яких ніхто ніколи не лякав страшними історіями, всеодно, потрапивши до темного місця, лякаються і починають кричати, особливо, якщо при цьому вони чують якісь звуки. Такий інстинктивний страх зрозумілий, якщо прийняти до уваги, що нашим пращурам протягом незліченної кількості поколінь доводилося зустрічати у печерах, в лісі і частіше в ночі небезпечних тварин. Таким чином, сприйняття темряви, печер, лісів і почуття страху утворили між собою нерозривну асоціацію, яка стала спадковою [12].

Деяка частка боязкості, безсумнівно пристосовує нас до умов того світу, в якому ми живемо, але пароксизм страху, що оволодіває людиною, абсолютно не дає їй нічого крім шкоди зазначає А. І. Захаров. Марновірні страхи – також один з видів страху. Важко знайти для цього почуття відповідний реальний об’єкт, якщо тільки не припускати віри у привидів. Можна тільки сказати, що ідеї про надприродні сили, асоціюючись з певною реальною ситуацією, призводять до цього своєрідного почуття страху, можливо воно складається з декількох простих видів страхів, багатьох звичайних елементів жахливого: самотність, темрява, дивні звуки, нечіткі окреслення фігур, тривожне очікування і т.д. Печери, болота, небіжчики з надприродними образами. Можна припустити, що такі обставини, колись, у ранні періоди життя були нормою для людини [49].

Як стверджував Г. М. Бреслав, відомі також деякі патологічні прояви страху і деякі особливості у проявах звичайного страху, які можна пояснити за допомогою інстинктів та успадкованих спогадів про умови життя наших пращурів – людей і навіть тваринних пращурів. При почутті гострого страху ми або втікаємо, або ніби напівпаралізовані завмираємо на місці. Останнє явище нагадує так званий інстинкт удаваної смерті, що існує у багатьох тварин. Це тимчасовий параліч від страху, який завдяки своїй корисності, став спадковим [19].

За науковим положенням О. С. Матвійчук при агорафобії людина боїться одна переходити через відкрите місце або широку вулицю. У домашніх кішок постійно спостерігається агорафобія, багато диких тварин прагнуть завжди бути під прикриттям і не бігати через відкриті місця. Взавши до уваги ці факти, припускаємо, що агорафобія була постійною у наших пращурів і загалом є корисною [10].

До біологічних передумов виникнення страху також можна віднести деякі типологічні властивості вищої нервової діяльності за ствердженням А. І. Захарова. Перш за все, це емоційна чутливість і тісно пов'язана з нею вразливість, яка подібно до емоційної пам'яті, призводить до яскравого, образного запам'ятовування тих чи інших подій життя. Підвищена чутливість таких людей проявляється у їх емоційній вразливості, коли вони "все близько приймають до серця". Не дивлячись на підвищено емоційну чутливість, нервові процеси відрізняються відомою інертністю, негнучкістю, що разом з розвиненою довготривалою пам'яттю призводить до тривалого утримання і фіксації у свідомості об'єкту страху. До того ж схильні до страхів діти не схильні до відкритого прояву своїх почуттів і переживань – вони "все тримають у собі" і навіть рідні не завжди можуть здогадатися про те, що діється в їх душі [51].

Соціокультурні та психологічні передумови виникнення страху. На ранніх стадіях людського розвитку страх мав практично тільки інстинктивний характер. Але з розвитком психіки людини та ускладненням форм її життя, страх набув соціально опосередкованого характеру.

У маленьких дітей все реально, тому і їх страхи також мають реальний характер. Тільки згодом складається об'єктивний характер уявлень, коли вчаться розпізнавати відчуття, керувати емоціями і мислити абстрактно – логічно.

За науковим положенням А. І. Захарова егоцентричні страхи, засновані на інстинкті самозбереження, доповнюються соціально-опосередкованими, такими, що стосуються життя та благополуччя інших, спочатку батьків і людей, що доглядають за дитиною, а потім і людей, які не входять до кола безпосереднього спілкування.

Серед таких соціальних умов можна виділити основні, що найбільш впливають на виникнення страхів у житті та розвитку дитини – це сім'я і школа.

Сімейна обумовленість страхів. Відсутність батька в сім'ї порушує формування поведінки, відповідної статі і психологічного захисту від зовнішніх загроз. Де в чому це відображається і на дівчатках, оскільки їм також потрібні навички захисту себе від небезпеки, що найбільш розвинуто в філогенезі у представників чоловічої статі за ствердженням В. І. Додонова.

Так у хлопчиків, у батьків яких спостерігається алкоголізм, кількість страхів менше, ніж у хлопчиків, батьки яких не зловживають алкоголем. Безстрашність у цих хлопчиків, що нерідко межує з безрозсудливістю та ігноруванням небезпеки, є в своїй сукупності певним бар'єром несприйняття страху як афективно забарвленої загрози для життя і безпеки. Хлопчики та дівчатка більш тривожні, якщо вважають головною в сім'ї матір, а не батька. Працююча та домінуюча в сім'ї матір часто нервово-психічно перевантажена, що створює додаткову напругу в її відносинах з дітьми, викликає в них відповідні реакції хвилювання. Домінування матері також свідчить про неадекватно активну позицію і авторитет батька в сім'ї, що утруднює рольову ідентифікацію з ним хлопчиків і збільшує можливість передання хвилювання з боку матері, якщо воно має місце.

Особливу вразливість відносно страхів діти відчують при наявності конфліктних взаємовідносин між батьками.

Ф. Ріман вважає, що страх є неминучою особливістю нашого життя. Постійно змінюючись, він супроводжує нас від народження до смерті. Історія людства від минулого до сучасного складається із спроб здолати, зменшити, пересилити або загнuzдати страх. С. Г. Файнберг говорить, що при нав'язливих страхах один боїться темряви, другий - лишатися в кімнаті з зачиненими дверима, третій - перейти відкриту галявину, четвертий - якої-небудь речі домашнього вжитку, п'ятий - безвинної тварини і т. ін.

Загроза для життя. З цього приводу О. Кондаш вказував, що причиною страху можуть бути конфлікти та психотравматичні переживання, які порушують відчуття впевненості і часто негативно впливають на здатність оцінювати ситуації. А. І. Захаров зазначає, що в більшості випадків страх смерті носить перманентний, непомітний зовні характер і проявляється в окремих випадках. Страх - це дуже серйозно, - запевняє А. І. Захаров, і нам, дорослим, треба якомога чутливіше ставитись до переживань дітей, особливо при їх завищеній вразливості, беззахисності та знервованості.

Страх перед майбутнім. О. Кондаш вважав, що хвилювання і страх перед випробуванням - це різновид фобії (неврофобія), яка виникає в рамках особливого синдрому надмірної, навіть хворобливої, сором'язливості (скоптофобія). Психічні стани не тільки впливають на діяльність та поведінку, але й є значною складовою частиною психічного регулювання поведінки. Поняття "психічний стан" охоплює значний аспект психічного відображення дійсності й пояснює певні сторони психічного регулювання її поведінки та деякі сторони динаміки психічної діяльності.

Страх перед навчанням, іспитами. О. Кондаш вважає, що хвилювання в даний момент - страх перед випробуванням і підвищена тривожність взагалі, найчастіше впливають на ефективність навчання та інші види діяльності через канал уваги й пам'яті.

Зв'язок між страхом, з одного боку, і навчанням та рівнем зрілості - з другого боку, наштовхує на думку про існування нейрофізіологічних механізмів тривожності. Більшість авторів (О. Кондаш, Н. В. Клюев, Б. І. Кочубей, О. В. Новікова), що вивчали цю проблему, виявили негативні кореляції, тобто негативний вплив страху на інтелектуальну діяльність. Вплив страху і хвилювання на мовленеву діяльність підтверджується не лише наявністю "тремтунів", що стан психічного напруження, разом з негативним чуттєвим настроєм знижують силу голосу і спричиняють перехід голосових виявів на вищу частоту. О. Кондаш розглядає такі ступені хвилювання: 1) учня охоплює хвилювання лише інколи, і страх під час опитування у нього часом виникає, часом - ні; 2) в учня (учениці) виявляються помітні ознаки хвилювання під час майже кожного опитування, він (вона) робить нервові рухи, у нього (неї) неприродньо підвищується і тремтить голос і т. ін.; 3) в учня (учениці) виявляються ознаки хвилювання, під час виклику він (вона) червоніє або блідне, відчуває себе невпевнено, у нього (неї) змінюється голос, часом його (її) охоплює тремтіння і т. ін.

Доволі часто причиною підвищеної нервозності є страх перед екзаменами, а страх є результатом невірної виховання. К. Леонгард стверджує, що діти відчувають сильний страх перед вчителями, які цього не бачать і тим самим поглиблюють страх своєю суворістю. Сильний страх негативно впливає на навчання, погіршує навчальний процес і його ефективність. Раптовий переляк може погіршити здатність до навчання. Страх пов'язаний головним чином з інстинктом уникання небезпеки, його специфічна форма - хвилювання, що має виразний зв'язок з інстинктом чи з потребами самореалізації, які мають велике значення в цілісній структурі особистості, а також в плані самосвідомості. Взаємозв'язок між хвилюванням та загальною тривожністю підтримується також підвищеною чутливістю до ситуації страху.

Страх самотності. З цитат моряків-одиноків: „Повна нестерпна самотність. Горе тому, хто самотній!”, „Я повинен зізнатися, що перенести самотність дуже складно”.

Довготривала самотність викликає зміни в психічній діяльності. Відомий російський психіатр П. Б. Ганнушкін відзначав, що реактивні психічні стани можуть розвиватися у людей, які по тим чи іншим причинам опинилися в умовах соціальної ізоляції. Багато психіатрів описують у своїх роботах випадки розвитку реактивних психозів у людей які потрапили в соціальну ізоляцію внаслідок незнання мови. Р. С. Немов стверджує, що моральна самотність так само нестерпна, як і фізична; більш того, фізична самотність стає нестерпною лише в тому випадку, якщо вона тягне за собою і моральну. На щастя, ці відчуття в юнацтві не є стабільними. При встановленні гарних особистісних контактів з оточуючими людьми воно швидко зникає. А. І. Захаров з'ясував, що занадто велика опіка матері була обумовлена страхом самотності і вона долала його турботою про сина: він був якщо не «маминим синком», то щось коло цього.

Групова ізоляція. В. І. Лебедєв дійшов висновку, що в основі конфліктів, невротизації в умовах групової ізоляції лежать не тільки характерні особливості партнерів по спілкуванню, але й саме перебування в цих умовах. Іншими словами, довготривала групова ізоляція при певних умовах може виявлятися як психогенний фактор екстремальних умов. Д. Г. Скотт з'ясував, що відчуття гніву і страху можуть створити конфліктну ситуацію, вони можуть виникнути в будь-якому конфлікті і в подальшому бути для нього життєвим середовищем. Е. І. Головаха та Н. В. Паніна вважають, що розум постійно постає проти необмеженої влади емоцій у людських взаємостосунках. Але його протест частіше всього можна почути “після бійки”, коли зрозумілим стає очевидне, що страх, гнів або велика радість стали не кращим порадником у спілкуванні.

Обмеження інформації. Довготривале обмеження доступу звичайної, але особисто значущої інформації є фактором, який викликає у людей неврозоподібні стани і виражені неврози. Напади туги, виражена депресія, хвилювання, страхи в умовах сенсорної депривації, за даними закордонних авторів (К. С. Ізард, З. Фрейд, В. Штерн), іноді приймали таку грубу

форму, при якій зникав один із самих сильних інстинктів - інстинкт самозбереження і самогубства.

Монотонність. У жителів великих міст кожний третій при дослідженні відрізнявся роздратованістю, зниженням настрою, напруженням і хвилюванням.

В. І. Лебедев довів, що у здорових людей, які працюють у затемнених приміщеннях, досить часто розвиваються невротичні стани, які виражаються у появі роздратованості, поганому сні, страхах, депресіях і галюцінаціях. Як вважає Б.І.Додонов, лють, страх, жалість незалежно від їх об'єкта мають відповідну до їх змісту специфічну тональність. Д. Карнегі довів, що зміст життя полягає в самому житті, в ритмі кожної доби і години.

Зміна сприймання просторової структури. Систематичне перенавантаження нервової системи при порушенні ритму праці і відпочинку особистісними властивостями та іншими причинами, може призводити до розвитку неврозів. В.І.Лебедев вважає, що невротичні "зриви" виникають в умовах безперервної діяльності. Такі люди страждають виразками, що викликані нервовим перевантаженням під час роботи з інформаційними моделями.

Порушення ритму сну та активності. Розлад в організмі ендогенних та екзогенних ритмів (десинхроз) в результаті впливу змінених годинникових датчиків і порушення ритму сну, активності веде до астенизації нервової системи і розвитку неврозів зазначає А.І. Захаров.

Нічні страхи. Не так рідко у дітей трапляються короткотривалі несподівані розлади свідомості з безконтрольним відчуттям страху. Це можуть бути нічні страхи дітей, коли дитина повністю не пробуджуючись, сідає в ліжку, дивиться зляканими очима, від чогось відмахується, говорить непов'язані слова, плаче. Все це триває декілька секунд. Деякі батьки дуже бояться так званих нічних страхів, коли дитина вночі, крізь сон починає кричати, тремтіти, як правило, вони нічим не загрожують і самі поступово проходять, дослідив А.І. Захаров.

Страх перед реальністю. За положенням В. В. Зейгарніка, страх перед реальністю - ще одна з причин захворювання.

Розлучення батьків. Якщо розлучення неминуче, необхідно дати можливість дитині продовжувати спілкування з обома батьками. Під впливом психотравмуючої ситуації частіше всього страждає емоційна сфера. Р.С.Немов стверджує, що хлопці гостріше, ніж дівчата, сприймають відсутність у сім'ї батька; без батька вони часто бувають проблемні і знервовані. І. В. Дубровіна говорить про страх втрати кохання через сварку з коханою людиною.

Реальні небезпеки. С. Г. Файнберг вважає, що не сам онанізм, а внутрішній страх перед його наслідками призводить до імпотенції. І. В. Дубровіна говорить про реальну небезпеку сексу і вагітності як про страх перед венеричними захворюваннями. О. Кондаш зазначає, що розумова відсталість виявляється як у повільнішому емоційному розвитку, так і в погіршенні емоційних реакцій. Пізніше це виявляється у недостатній силі страху в умовах реальних небезпек.

Висновки і подальші перспективи досліджень. А. І. Захаров виділяє такі види страхів: страх самотності, скупчення людей (футбол, похорон і т. ін.), перехід через міст, пустий простір, закритий простір, страх при спогляданні безпечних тварин - жуків, павуків, мишей; розрив звичайної системи взаємин, втрата значущих цінностей, неможливість досягнення поставлених цілей, втрата близької людини, розумові кризи, ломка вірувань, порушення старого стереотипу і складності у встановленні нового. С. Г. Файнберг виділяє наступні страхи: страх темряви; лишитись у кімнаті з зачиненими дверима, перейти відкриту галявину, якої-небудь речі домашнього вжитку, нічні страхи. Р. А. Рассел акцентує увагу на таких страхах як: страх падіння; страх голосних звуків. Ю. М. Орлов звертає увагу на домінуючий: страх смерті. Р. С. Немов підкреслює страхи: дуже суворого покарання; страх моральної самотності, страх фізичної самотності.

Таким чином, основними передумовами страхів у підлітків та молодших юнаків постають: Психологічна травма: втрата близької людини, конфлікт; монотонність; десинхронізм; загроза життю: страх, що після смерті можна потрапити в пекло; екстремальні умови: групова ізоляція; обмеження інформації (сенсорна депривація); зміна сприйняття просторової структури, порушення ритму сну та активності; конфлікти; природжені страхи: страх падіння і страх голосних звуків; дуже суворе покарання; дитячі страхи; інтелектуальні проблеми; страх перед життям; страх перед майбутнім; страх перед випробовуванням: навчання та інші види діяльності, мотив престижу, суперництва; страх перед навчанням: іспитом, страх побоювання щодо можливої невдачі, страх перед вчителем; страх самотності: соціальна ізоляція; моральна самотність; фізична самотність; надмірна опіка матері, обумовлена страхом самотності; нічні страхи; страх як риса особистості; страх перед стихією: блискавка; страх перед реальністю; страх перед розлученням батьків.

Основними передумовами виникнення страхів і тривожності є біологічні; соціальні та психологічні. В цьому напрямку треба рухатись далі у дослідженні.

Страх як найперше з'являється у тих дітей, яким притаманна висока тривожність. Крім того страх може носити характер навіювання, тобто страхи батьків передаються дітям.

Отже, на основі аналізу літературних джерел виділяються основні причини виникнення страхів у підлітків та юнаків, що дає можливість зрозуміти природу страху і побудувати ефективну психокорекційну роботу по уникненню та подоланню страхів і тривожності в цьому віці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.

1. Андрусенко В.А. Социальный страх. – Свердловск :Урал ин-т, 1991. – 172с.
2. Захаров А.И. Неврозы у детей и подростков.- Медицина ,1988.-146с.
3. Рассел Р. А. Как избавиться от страха и тревог.- Пер. с англ.-К.:Вища школа,1995.-96с.
4. Риман Ф. Основные формы страха. – Пер. с англ. – М.:Алтей,1998.-336с.

REFERENCES TRANSLITERATED

1. *Andrusenko V.A.* Socialniy strah[Social fear]. – Sverdlovsk :Ural in-t, 1991, 172.
2. *Zaharov A.I.* Newrozi u detey i porostkov[Neurosis in children and adolescents].- *Medicina* ,1988, 146.
3. *Rassel R.A.* Kak izbavitsa ot straha i trevog[How to get rid of fear and anxiety].- *Per. s англ.-К.: Vyshcha skola*, 1995, 96.
4. *Riman F.* Osnovnie formi straha[The main forms of fear].-*Per. s angl.-M.:Altey*,1998.-336.

Olkhovetskyi S. M. Psychologists of children's fears. Thus, the main prerequisites for fears in adolescents and young men are: psychological trauma, loss of a loved one, conflict, monotony, desynchronism, life threat: fear that after death you can go to hell; extreme conditions: group isolation; limitation of information (sensory deprivation); change in perception of spatial structure, disturbance of sleep rhythm and activity; conflicts; congenital fears: fear of falling and fear of loud noises; very severe punishment; children's fears; intellectual problems; fear of life; fear of the future; fear of testing: studying and other activities, motive for prestige, rivalry; fear of learning: exam, fear of possible failure, fear of a teacher; fear of loneliness: social isolation; moral loneliness; physical loneliness; excessive maternal care caused by fear of loneliness; night fears; fear as a personality trait; fear of natural forces: lightning and others; fear of reality; fear of parental divorce. The main prerequisites for fear and anxiety occurrence are biological, social and psychological.

Keywords: fear, children's fears, psychological factors, nature of fears, evolution of children's fears, a child, biological preconditions, nature of fears.

Отримано: 07.11.2019

УДК 159.9-027.533-044.332:355.05

Орловська Ольга Анатоліївна

ВПЛИВ СІМ'Ї НА ПСИХОЛОГІЧНУ АДАПТАЦІЮ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Орловська О. А. Вплив сім'ї на психологічну адаптацію учасників бойових дій. У статті проаналізовано вплив сім'ї на психологічну адаптацію в учасників бойових дій після повернення до цивільного життя. Визначено, що адаптація учасників бойових дій – це процес пристосування особистості до нових умов соціального середовища через оволодіння нормами поведінки, пристосування до вимог суспільства. Визначено основні завдання адаптації учасників бойових дій. Визначено, що в процесі адаптації до нових умов життя, військовослужбовець може переживати психологічні труднощі, які обумовлені кардинальними змінами діяльності, що неодмінно позначається на стосунках із близьким оточенням. Встановлено симптоми посттравматичного стресового розладу, що можуть проявлятися військовослужбовців.-Доведено, що адаптація є важким життєвим етапом для військовослужбовців. Автором підкреслено, що період адаптації не залишається непоміченим для членів сім'ї, оскільки на сімейні відносини впливають неоднозначні змінені реакції військовослужбовців. Сформульовані рекомендації для сім'ї, що сприятимуть більш комфортним умовам у цей період, зокрема: прийняти та усвідомити зміни, які відбулися або відбудуться, створити умови та сприяти тому, щоб колишній військовослужбовець знайшов свій власний спосіб адаптації до мирного життя, не намагатися прискори-